

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ НА СТАДІЇ АДАПТАЦІЇ В СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

ENSURING SOCIALIZATION OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS AT THE STAGE OF ADAPTATION IN A SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTION

Статтю присвячено одній з актуальних проблем навчання і виховання дітей з особливими потребами – соціалізації, від успішності якої напряму залежить повноцінна життєдіяльність осіб зазначеної категорії та їхня можливість самореалізації в сучасних соціальних умовах. Зроблено акцент на концепції особистісного підходу, тобто максимального розкриття потенціалу кожного учня, його формування як суб'єкта соціального життя. Висвітлено різні аспекти досліджуваної проблеми. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовано і обрано напрями корекційно-розвивальної роботи на стадії адаптації. Визначено умови забезпечення соціалізації на зазначеній стадії в спеціальному закладі освіти, що розглядається як система цілеспрямованого педагогічного впливу на дітей на підставі використання адекватних прийомів, які забезпечують оптимальні умови для запобігання соціальної дезадаптації та повноцінної взаємодії із соціумом. Представлено завдання цієї стадії, основні напрями спеціальної роботи і зміст корекційно-розвивальної програми виховної діяльності, яка передбачає різні виховні заходи як з учнями, так і з їхніми батьками. Розкрито також зміст відповідних модулів, спрямованих на формування у дітей з особливими потребами норм і правил соціальної поведінки, спілкування, усунення проявів тривожності та агресивності. Визначено загальну схему роботи, яка передбачає поетапне становлення складових процесу соціальної адаптації (кожного модуля): формування знань і умінь та їх закріплення. Зазначено також, що тільки у комплексній роботі, спрямованій як на підвищення успішності навчання і поведінки школярів з особливими потребами, так і на усунення окремих негативних проявів дезадаптації, можна досягти позитивних результатів, тобто допомогти дітям повноцінно відчувати себе в умовах спеціального закладу освіти і оволодіти соціальними нормами в різних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: соціалізація, адаптація, корекційно-розвивальна програма, діти з особливими потребами, тривожність, агресивність, модуль, спеціальний заклад освіти.

The article is devoted to one of the urgent problems of education and upbringing of children with special needs – socialization, the success of which directly depends on the full-fledged life activity of persons of this category and their possibility of self-realization in modern social conditions. Emphasis is placed on the concept of a personal approach, that is, the maximum disclosure of the potential of each student, his formation as a subject of social life. Various aspects of the investigated problem are highlighted. On the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature, the directions of corrective and developmental work at the stage of adaptation were substantiated and selected. The conditions for ensuring socialization at the specified stage in a special educational institution, which is considered as a system of purposeful pedagogical influence on children based on the use of adequate methods that provide optimal conditions for preventing social maladaptation and full interaction with society, are defined. The tasks of this stage, the main areas of special work and the content of the corrective and developmental program of educational activities, which provide for various educational activities with both students and their parents, are presented. The content of the relevant modules aimed at the formation of norms and rules of social behavior, communication, elimination of anxiety and aggressiveness in children with special needs is also disclosed. A general scheme of work has been determined, which provides for the gradual formation of the components of the social adaptation process (each module): the formation of knowledge and skills and their consolidation. It is also noted that positive results can be achieved only in comprehensive work aimed both at improving the academic performance and behavior of students with special needs, and at eliminating individual negative manifestations of maladjustment, that is, helping children to fully feel themselves in the conditions of a special educational institution and to master social norms in various spheres of life.

Key words: socialization, adaptation, corrective and developmental program, children with special needs, anxiety, aggressiveness, module, special educational institution.

УДК 376-056.36:316.614 (075.8)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.12>

Татьянчикова І.В.,
докт. пед. наук,
професор кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти,
Запорізький національний університет

Соловйова Т.Г.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти,
Запорізький національний університет

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах сучасної соціально-економічної ситуації у країні загострюються питання підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя, що потребує володіння ними не тільки знаннями і навичками, які передбачено шкільною програмою, але й вміннями розв'язувати певні життєві проблеми, адаптуватися до складних умов сьогодення, які постійно змінюються і диктуються самим життям і конкретними обставинами, бути конкурентноздатними на ринку праці, тобто бути спроможними повноцінно існувати в суспільстві.

Відтак, особливо гостро постала проблема соціалізації дітей з особливими потребами, більшість з яких зазнає істотних труднощів при вступі до самостійного життя і трудової діяльності, недооцінює роль професійної підготовки у школі, не може адекватно реагувати на потреби суспільства. Значущість соціалізації пояснюється також й тим, що від її успішності напряму залежить повноцінна життєдіяльність осіб з особливими потребами та їхня можливість самореалізації в нових соціальних умовах.

Саме тому актуальним стає пошук нових зразків навчання і дидактичних підходів, сучасних

уявленнь щодо організації освітнього процесу в спеціальній школі, а також удосконалення викладання навчальних предметів в контексті соціалізації учнів із психофізичними порушеннями.

Відповідно до концепції особистісного підходу, на перший план виходить завдання максимального розкриття потенціалу кожного учня, його формування як суб'єкта соціального життя, підготовки до саморозвитку та самореалізації. У зв'язку з цим, застосування нових педагогічних технологій передбачає визначення психолого-педагогічних й методичних основ забезпечення соціалізації учнів на її стадіях в умовах спеціального закладу освіти. Втім, певного значення набувають лише чотири стадії: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки, які мають пряме відношення до становлення особистості цієї категорії дітей, набуття ними певної зрілості як в умовах закладу освіти, так і в процесі їхньої подальшої трудової діяльності.

У межах зазначеної статті буде розглянуто першу стадію соціалізації – адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У психолого-педагогічній літературі розглядаються різні аспекти процесу соціалізації дітей з особливими потребами (Ю. Бистрова, О. Глоба, В. Засенко, А. Колупаєва, О. Панагушина, В. Синьов, Є. Синьова, І. Татяничикова, О. Хохліна та ін.).

Слід зазначити, що сприяння соціалізації дитини – це передусім оптимізація її адаптації до нових умов середовища. Втім, як свідчать наукові дослідження (В. Бондар, А. Висоцька, В. Засенко, І. Матюценко, О. Проскурняк, В. Синьов, О. Хохліна та ін.), досвід роботи спеціальних закладів освіти та певні життєві спостереження, адаптація учнів з особливими потребами характеризується низькою ефективністю. Для них особливе значення має передусім соціально-психологічна адаптація (приспособлення особи до групових норм та соціальної групи до неї), оскільки вони набувають суспільного досвіду, перебуваючи у соціальному оточенні та різноманітних соціальних групах.

У представлених дослідженнях доведено значущість корекційної роботи в умовах спеціального закладу освіти в процесі соціалізації щодо засвоєння школярами соціальних норм і правил поведінки на стадії адаптації, оскільки при розв'язанні соціальних проблем, які ставить життя, вони стикаються зі значними труднощами, позбавившись яких самостійно не в змозі.

Забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами на стадії адаптації набуває особливу значущість для спеціальної школи тому, що цей процес відбувається тільки в результаті спрямованого впливу вчителя на основі застосування сучасних корекційних методів та прийомів.

Отже, формування адаптаційних можливостей, засвоєння соціальних знань і правил поведінки

в учнів з особливими потребами в контексті їхньої соціалізації, являє собою важливий напрям корекційної роботи, що дає можливість відносити цю проблему до числа актуальних в сучасній спеціальній педагогіці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Можна стверджувати, що робота щодо засвоєння учнями з особливими потребами соціальних знань, їх адекватної адаптації до умов навчання, вчителів і однолітків в спеціальному закладі освіти не завжди є цілеспрямованою і проводиться епізодично, що безумовно, позначається на подальшій соціалізації школярів. Саме тому назріла суттєва необхідність використання нових підходів до розв'язання накресленої проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення спеціальної корекційно-розвивальної програми, спрямованої на основні напрями, які було визначено пріоритетними щодо забезпечення соціалізації на стадії адаптації: формування в учнів соціальних і моральних норм, правил поведінки і спілкування; усунення або послаблення показників тривожності й агресивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профілактика соціальної дезадаптації передбачає створення умов і реалізацію процесу активного пристосування особистості до соціального (шкільного) середовища. Ось чому роботу на стадії адаптації ми розглядаємо як систему цілеспрямованого педагогічного впливу на дітей з особливими потребами на підставі використання адекватних прийомів, які забезпечують оптимальні умови для запобігання соціальної дезадаптації та повноцінної взаємодії із соціумом.

Завданнями цього етапу було визначено наступні: створення умов для успішної адаптації дитини в спеціальній школі; забезпечення безконфліктного існування дитини в учнівському колективі; засвоєння нею соціальних норм і цінностей, вироблення на їх основі зразків поведінки і соціальних навичок.

В основу реалізації поставлених завдань було покладено спеціальну корекційно-розвивальну програму, яка включала різні виховні заходи, передусім виховні години, тематика яких передбачала активізацію, поглиблення й закріплення знань учнів щодо соціальних і моральних норм, формування вмінь і навичок соціально схвалюваної поведінки, а також адаптацію в нових, незвичних для них, умовах школи і соціального оточення. Зміст програми співвідносився з визначеним змістом соціалізації на I стадії. При цьому особливий акцент робився не тільки на формування в учнів певної сукупності знань, умінь і навичок, а й на розвиток у них готовності до самовизначення, морального вибору в різних сферах соціального

життя і діяльності, тобто за основу було обрано умови, той фундамент, на якому б відбувалося подальше забезпечення становлення кожної дитини (у тому числі й на наступних стадіях) як суб'єкта соціалізації.

Спеціальна програма включала відповідні модулі, формування знань і вмінь кожного з них здійснювалось передусім на підставі використання бесід і диспутів. Було передбачено також і лекції для батьків учнів. В якості основних модулів було виділено наступні: модуль 1 – вступ до школи; модуль 2 – правила культури поведінки; модуль 3 – правила успішного спілкування; модуль 4 – як побороти тривожність; модуль 5 – попередження конфліктів (як позбутись агресивності). Використання бесід ставило своєю метою надання учням певної інформації, визначеної змістом кожного модуля.

При плануванні спеціальних занять першого напрямку роботи (модулі 1–3) було визначено загальну схему роботи, яка передбачала поетапне становлення складових процесу соціальної адаптації (кожного модуля): формування знань і умінь та їх закріплення. Кількість занять кожного модуля визначалась за необхідністю залежно від якості та можливостей засвоєння знань і відповідних умінь учнями (мінімальна кількість передбачала 5 занять).

У зміст спеціальних занять було включено завдання на визначення правил культурної поведінки та спілкування, а також вправи, які давали дітям змогу пережити певні соціальні ситуації не на теоретичному рівні, а практично, тобто «програвати» поведінкові моделі: прийняти рішення; створити свою модель соціальної поведінки, адекватної до певної ситуації; розв'язати проблеми спілкування з однолітками тощо. Було використано також соціально-рольові ігри, зміст яких максимально наближено до реально існуючих у житті ситуацій. У цих випадках гра орієнтувала школярів на репрезентацію правил поведінки і спілкування, зумовлювала необхідність передбачення поведінки партнера по грі, розвивала вміння оцінювати свої і чужі вчинки, тобто сприяла формуванню соціально необхідних властивостей.

У процесі соціально-рольових ігор відбувалась інсценізація конкретних соціальних правил і норм поведінки, яка передбачала не тільки належне їх виконання, але й порушення, які треба було виявити, оцінити і запропонувати способи їх виправлення. Проводилось також обговорення з учнями ситуацій морального вибору: закріплювались норми адекватної соціальної поведінки. Далі, на наступних заняттях, створювались і «програвались» нові соціальні ситуації, моделі поведінки на підставі вже засвоєних норм і правил. Особлива увага зверталась на використання ситуацій морального вибору, залучення до яких спонукало

дітей до відповідної поведінки, давало їм змогу переконатися в її доцільності, тобто обрати зразок «правильного еталону» поведінки. Дітям було запропоновано дві ситуації на вибір, одна з яких була помилковою, тобто не відповідала прийнятним у суспільстві і вже засвоєним дітьми нормам соціальної поведінки. Після цього відбувалось колективне обговорення, педагог проводив додаткову роз'яснювальну бесіду і робив висновок. Діти орієнтувались в способах застосування вже засвоєних правил в різних соціальних ситуаціях, вчилися враховувати точки зору своїх товаришів і робити правильні висновки.

Наступний напрям корекційно-розвивальної роботи передбачав усунення або послаблення у дітей тривожності й агресивності (модулі 4, 5).

Виявлено, що більшість учнів з особливими потребами знаходиться на високому рівні як особистісної, так і ситуативної тривожності, а також на середньому рівні шкільної тривожності, що потребує серйозної уваги з боку педагогів і батьків. Отже, з метою зниження рівня тривожності в учнів і позитивної адаптації до шкільного життя проводилась корекційна робота за основними етапами: діагностичним, підготовчим, корекційним. Надання допомоги тривожним учням розглядалось в трьох основних аспектах: підвищення самооцінки дитини, навчання її способам зняття м'язевої й емоційної напруги, вироблення навичок володіння собою в ситуаціях, які травмують дитину. Засобами корекції були ігри, спеціальні вправи, бесіди, прийоми неігрового типу, тренінги тощо.

Слід зазначити, що неадекватність соціалізації учнів з особливими потребами приводить до прояву в них агресивності – різних за формою і результатами актам негативної поведінки. Дитяча агресивність – це ознака внутрішнього емоційного неблагополуччя, згусток негативних переживань і один із неадекватних способів психічного захисту. Слід зазначити, що агресивність більшості учнів досягає середнього і високого рівня, що потребує відповідних корекційно-розвивальних зусиль з боку педагогів і батьків.

Зниження агресивності в учнів було спрямовано на руйнування негативних установок їхньої поведінки, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки і формування нових, позитивних, з метою досягнення самореалізації у колективі. Це здійснювалось на підставі застосування певних прийомів: зниження вимог до учнів на період корекційно-розвивальної роботи (до досягнення ними соціальної й психологічної адаптації); залучення дитини до колективних видів діяльності, стимулювання розвитку її творчого потенціалу і самовираження; організація ситуацій, в яких дитина зможе досягти певних успіхів, розроблення мір заохочення; демонстрування і роз'яснення

позитивних образів поведінки. При цьому головним було визначено організацію цілеспрямованого включення школярів в систему діяльності, яка передусім соціально визнається і соціально схвалюється. Така діяльність спонукає їх критично оцінювати і переглядати свою поведінку, відношення до себе та інших людей, створювати об'єктивні передумови для позитивного особистісного становлення, звільняючись при цьому від проявів агресивності. Важливу роль у корегуванні агресивної поведінки учнів відіграє темп зростання позитивних моментів у їхніх справах, від чого на пряму залежить й темп «затихання» негативних проявів. Спеціальна програма передбачала проведення роботи за основними етапами: діагностичним, корекційним і закріплюючим (використовувалась модифікована і адаптована до учнів з особливими потребами програма О. Мойсеєвої [1]). Проблему агресивності дітей також було обговорено в процесі роботи батьківського лекторію.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. В умовах спеціально організованої корекційно-розвивальної роботи на стадії адаптації виявляються можливості формування у дітей з особливими потребами норм і правил соціальної поведінки, усунення або послаблення показників тривожності та агресивності, позитивного пристосування та перебування у школі, у колективі однолітків, спілкуванні з вчителями. Під впливом зазначеної вище спеціальної програми спостерігається зменшення неадаптованих учнів за рахунок позитивних змін даних адаптованості.

2. З метою підвищення адаптованості дітей зазначеної категорії має відбуватися створення адаптаційного середовища у спеціальному закладі освіти, яке забезпечує організацію позитивного функціонування сфери спільної діяльності

учнів, їхніх батьків та педагогів, уможливаючи створення між ними та освітніми системами дієвих зв'язків і відносин.

3. Тільки у комплексній роботі, спрямованій як на підвищення успішності навчання і поведінки школярів з особливими потребами, так і на усунення окремих негативних проявів дезадаптації, можна досягти позитивних результатів, тобто допомогти дітям повноцінно відчувати себе в умовах спеціального закладу освіти і оволодіти соціальними нормами в різних сферах життєдіяльності.

Перспективи наступних досліджень полягають у вивченні питань подальшої соціалізації випускників з особливими потребами після закінчення ними спеціального закладу освіти, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мойсеєва О.Є. Психологія агресивності підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 / О.Є. Мойсеєва. К., 2011. 38 с.
2. Соловйова Т.Г. Формування соціальної компетентності як умова успішної соціалізації молоді. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2020. № 1 (34). С. 271–278.
3. Татьяначикова І.В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія / І.В. Татьяначикова. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 457 с.
4. Татьяначикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: методичні рекомендації педагогам спеціальних закладів освіти та батькам, які виховують дитину з особливими потребами. Слов'янськ: Видавництво Б.І. Маторіна, 2020. 161 с.